

Милош ИВАНОВИЋ

Историјски институт

Београд

Србија

ВЛАСТЕЛА У ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ СТЕФАНА ПРОВОЕНЧАНОГ

Апстракт: Рад је посвећен анализи изворних података који се односе на властелу у време владавине великог жупана и краља Стефана Првовенчаног (1196–1227). Најпре се даје осврт на термине коришћене за означавање припадника елитног слоја у тадашњем српском друштву. Акцент се ставља на утврђивање основних дужности и права властеле. Покушаћемо да увидимо и колику је политичку моћ уживао овај слој у посматраном периоду.

Кључне речи: властела, краљ, војска, поседи, савет, кнез, жупан, лов.

Процес формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави може се само делимично испратити. Наиме, за процесе социјалне стратификације код Срба се од њиховог досељавања на Балкан, па све до почетка XIII века морамо углавном ослонити на исказе византијских писаца.¹ Први значајни подаци о властеоском слоју из саме српске средине односе се на време владавине великог жупана и краља Стефана Првовенчаног (1196–1227).

Када је реч о изворима, на првом месту треба поменути житија посвећена Светом Симеону из пера његових синова Саве и Стефана, као и Доментијана, те она о Светом Сави чији су аутори Доментијан

---

¹ М. Ивановић, *Развитак војне службе као основ формирања властеоског слоја у српској средњовековној држави*, ВИГ 1 (2014) 32–40.

и Теодосије. Сава је своје дело написао око 1208,² док је Стефан своје дело завршио, како се сматра, осам година касније.³ Житије посвећено првом српском архиепископу Доментијан је написао 1253/1254,⁴ док је хагиографију о Светом Симеону саставио 1263/1264. године.⁵ Важне информације пружају и повеље из овог периода, посебно она сачувана на јужном зиду манастира Жича.⁶ Важан извор је и правна компилација *Номоканон*, посебно његов одељак *Закон градски (Прохирон)*, који је на основу више византијских кодекса око 1220. године саставио Свети Сава.⁷ Треба, међутим, имати на уму да су друштвени односи какви се у њему срећу сложенији од оних у српској држави XIII века.⁸ Исто тако мора се имати на уму да у Византији није било законом признате неједнакости у друштву, већ је законодавство важило за све становнике.⁹ Зато се његови прописи само условно могу користити као извор за проучавање властеле. Сви поменути извори су, како се види, настали у време о коме говоре или пар деценија након њега. Стога се највећи опрез мора имати при коришћењу вести које доноси Теодосије, с обзиром на то да је његово *Житије Светог Саве*, од побројаних извора, хронолошки свакако најудаљеније од времена о коме говори, било да је написано најраније – у време владавине краља Драгутина, а свакако у XIII веку,¹⁰ или да је настало тек у другој деценији XIV века.¹¹ Напоменимо да за период који

² Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 150.

³ Исто, 153.

⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, III, Београд 1905, 35–36; Познато је да су у два рукописа житија сачуване различите године његовог завршетка. Изнети су аргументи у прилог прихватања познијег датирања: Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори за историју средњовековне уметности*, Београд 2008, 27–28; И. Шпадијер, *Светозорска баштина. Манастир Хиландар и стара српска књижевност*, Београд 2014, 43–46.

⁵ Љ. Стојановић, *Записи и натписи*, III, 36–37.

⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, пр. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 1999, 116–123.

⁷ *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Тирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999, 446–448 (Т. Суботин-Голубовић); С. Троицки, *Ко је превео Крмчију са тумачењима*, Глас САН 193 (1949) 133–134; Д. Богдановић, *Крмчија Светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1979, 93; М. Живојиновић, *О боравцима Светог Саве у Солуну*, ИЧ 24 (1977) 69–70.

⁸ Н. Радојчић, *Властел у Закону градском Номоканона Св. Саве*, Глас САН 193. Одељење друштвених наука 96 (1949) 3.

⁹ Исто, 7.

¹⁰ И. Шпадијер, *Хронолошки оквири књижевног рада Теодосија Хиландарца*, Прилози КЈИФ 76 (2010) 11–15; Б. Миљковић, *Житија Светог Саве као извори*, 29–31, 142.

¹¹ С. Марјановић-Душанић, *Свети краљ: култ Стефана Дечанског*, Београд 2007, 155.

посматрамо нема сачуваних баштинских повеља. Потребно је назначити да је њих и иначе мало¹² и да потичу из знатно каснијег раздобља,¹³ те нам не могу бити од помоћи при овом истраживању. Извесну помоћ пружају малобројни археолошки налази везани за овај период. Оваква ситуација са изворима нас додатно упућује на покушај извлачења паралела са другим средњовековним друштвима, што се, наравно, мора чинити обазриво.

Сам термин *властела* као назив за највиши друштвени слој почео је да се устаљује, чини се, управо почетком XIII века. Хронолошки посматрано, срећемо га први пут у Савином *Житију Светог Симеона*. На крају сабора на коме је Стефан Немања 1196. године предао престо сину Стефану дотадашњи велики жупан се присутнима обратио речима „*Миръ вы боудн властеле мои и българе*”.¹⁴ Управо на овом месту појављује се појам *бољари* који је Сава употребио на још неким местима у свом делу. Као што је добро познато овом речју означавају су припадници елитног слоја у средњовековној Бугарској, Русији и Влашкој.¹⁵ Интересантно је приметити да је термине *властела* и *бољари* Сава употребио на цитираном месту заједно, као да имају различито значење. Његов брат, пак, Стефан Немањић је у свом делу употребио и појам *велможе*.¹⁶ Није јасно да ли га је и он, као и каснији писац, користио да означи моћније властелине.¹⁷ Примећено је да је у *Номоканону (Законоправилу) Светог Саве* грчка реч *ὁ ἄρχων* (архонт) превеђена терминима *властел*, *кнез* и *бољар*.¹⁸ Као назив за највиши друштвени слој, реч *властел* се појављује и у *Жичкој повељи* Стефана Првовенчаног и његовог сина Радослава, сачуваној на јужном зиду манастира.¹⁹ Преглед изворних података указује на то да је реч *властелин* коришћена за означавање припадника елитног слоја, мада

¹² *Лексикон српског средњег века*, 530 (Р. Михаљчић).

¹³ Повеља краља Милутина породици Жаретића: С. Божанић, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, ССА 6 (2007) 12–13.

¹⁴ Свети Сава, *Сабрани списи*, пр. Т. Јовановић, Београд 1998, 162.

¹⁵ *Лексикон српског средњег века*, 56 (Р. Михаљчић).

¹⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, 76.

¹⁷ Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, пр. Ђ. Даничић, Загреб 1866, 109, 124, 283; М. Ивановић, *Властела у житијима архиепископа Данила II*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и историји IX, ур. Г. Јовановић, Деспотовац 2018, 173.

¹⁸ Н. Радојчић, *Властел у Закону градском*, 8–10; С обзиром на то да не постоји целовито критичко издање *Закон градског* за примере које наводи Радојчић, морамо се ослонити на издање овог споменика у оквиру Морачког преписа *Законоправила*: Н. Дучић, *Закон градски*, Књижевни радови IV, Београд 1895, 252, 255, 259–262, 309, 338, 371–372, 374, 378, 385, 398, 401, 408, 414.

¹⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 118.

у ово доба још није постала доминантна. У основи, она је означавала оног који влада, који делује у владарево име.²⁰ Поред поменутих појмова, на властелу се свакако односе и термини *изабрани* код Доментијана²¹ и *благородни* код Теодосија.²² Извесним се чини да је потоњи појам настао под утицајем грчког термина εὐγενής, који би дословно преведен значео „доброг рода”.²³

Управо у вези са поменутих потребно је усредсредити се на утврђивање улоге властеле у друштву. Да је главна дужност властеле било ратовање у корист владара може се закључити на основу више података, мада из овог времена није сачуван законски текст који би о томе директно говорио. Може се претпоставити да је управо вршење војне службе био основни услов да се неко сматра верним властелином, мада о томе нема јасне потврде у изворима. На једном месту је Доментијан употребио термин „благонерни бољари”.²⁴ По Теодосију, на сабору на коме се одрекао престола Стефан Немања је, обративши се својим бољарима, истакао да су према њему били „благопокорни и верношћу добропослушни”.²⁵ Описујући освајања Стефана Немање на рачун Византије након 1180, Стефан Немањић је истакао да је задобијене земље и богатства његов отац претворио у „славу свога отачаства и славу велможа и људи својих”.²⁶ Чини нам се да је на овом месту писац желео да нагласи важну улогу властеле у освајањима, због чега је била и награђена. Расподела плена међу војском помиње се и у *Закону градском*.²⁷ Једина позната одредба *Војничког закона* сачувана у оквиру повеља краља Милутина Светом Ђорђу код Скопља, која је улазила и у састав *Закона Светог Симеона и Светог Саве*, прописивала је да војнички коњи не

²⁰ Fr. Miklosich, *Lexicon Paleoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862–1865, 67; И. Божић, *Коњ добри и оружје* (Уз члан 48 Душановог законика), Зборник МС за друштвене науке 13–14 (1956) 86; С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1997, 197.

²¹ Доментијан, *Житије Светог Саве*, пр. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић, Београд 2001, 14–15, 179–180, 416–417; Доментијан, *Живот Светог Симеуна и Светог Саве*, пр. Ђ. Даничић, Београд 1865, 27.

²² Теодосије, *Живот Светог Саве*, пр. Ђ. Даничић, Београд 1860.

²³ *Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, New York–Oxford 2013, 169 (M. Bartusis); М. Николић, *Византијска аристократија у XV веку*, Београд 2013, 21 (необјављена докторска дисертација).

²⁴ Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 107.

²⁵ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 36; С. Шаркић, *Правни положај властеле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–1 (2010) 11–12.

²⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38–39.

²⁷ Н. Дучић, *Закон градски*, 414.

смеју да се узимају за транспорт терета.²⁸ Нешто касније се у повељи истог владара за манастир Бањску, која је састављена, по свој прилици, крајем 1315. или почетком 1316,²⁹ назначава да ни коњи бољара не треба да преносе товар.³⁰ Свакако да је реч о суштински истом пропису као што је био и претходни, мада за њега није изричито наведено да је био део *Војничког закона*.³¹ Несумњиво да је намера законодавца била да се властела са својим коњима посвети само војној служби. Уједно, она нам и указује на то да се од ње очекивало да у рат иде на коњу. На извештан начин то, чини се, потврђује и *Жичка повеља* према којој је властелин који би раскинуо брак био кажњаван одузимањем шест коња, док су други војници за исти преступ имали да плате два коња. *Убоги људи* су као најнижи слој, пак, кажњавани узимањем два вола.³² Мишљења смо да је пређено одузимањем онога што је било највредније за припаднике одређене друштвене групације. Такође, наглашавање нешто ниже казне, како се каже, за остале војнике јасно нам предочава да је основна дужност властеле било учешће у војним походима.³³ Неопходно је назначити да су војници у ово време сачињавали посебну групацију која се као таква јавља и у Савином *Номоканону*, где се реч *воин* појављује као синоним за грчку реч *στρατιώτης*.³⁴ Превод, међутим, није могао бити сасвим адекватан, те војнике не треба посматрати као српске стратиоте. У позновизантијском периоду овај термин се појављује у контексту означавања функције особе, али га нема на листи дворских титула.³⁵ Стратиотима су обично називани пронијари. То нису били некадашњи сељаци који сами обрађују своју земљу.³⁶ Да су властела и војници суштински сачињавали исти друштвени ред у српској држави сведочи још једна одредба *Жичке повеље* из домена

²⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља Србије, Босне и Дубровника*, књ. 1, 1186–1321, Београд 2011, 324, 328.

²⁹ Б. Бубало, *Неколико запажања о повељи краља Милутина за манастир Бањску*, Манастир Студеница: 700 година Краљеве цркве, ур. Љ. Максимовић, В. Вукашиновић Београд 2016, 23–26.

³⁰ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 465.

³¹ Раде Михаљчић га тако третира: Р. Михаљчић, *Војнички закон*, у: исти, *Изворна вредност старе српске грађе*, Београд 2001, 54, 56.

³² Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 118.

³³ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 2002, 22.

³⁴ Р. Михаљчић, *Војнички закон*, 56.

³⁵ М. Bartusis, *On the Status of Stratiotai during the Late Byzantine Period*, ЗРВИ 21 (1982) 57–59.

³⁶ Г. Острогорски, *Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1951, 6–10; М. Bartusis, *Land and Privilege in Byzantium. The Institution of Pronoia*, 161–162, 175, 339, 363, 415, 472, 500, 530–531, 600; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 349–350.

брачног законодавства, која је прописивала исту казну за њих у случају прелјубе или узимања свастике за жену. Доиста, она је у последњем случају била истоветна казни за убоге, али су они поменути засебно у односу на војнике и властелу.³⁷ Такође, у истом акту се саопштава да се властелинке које би прекршиле закон имају казнити сходно њиховом статусу, као и да то важи за оне нижег рода.³⁸ Тиме је недвосмислено подвучена подела друштва на два дела.³⁹ Властела се, изгледа, од обичних војника одвајала по томе што је обављала управне и судске функције.⁴⁰ Одавно је, иначе, изречено мишљење да назив властела у поменутом извору означава војничке старешине.⁴¹ Могло би се још рећи да је управо обављање војне дужности раздвајало властелу од остатка друштва. Наиме, вреди скренути пажњу на чињеницу да је од краја IX века у Француској појам *сиромашни* употребљаван како би означио све лаике који не носе оружје и нису способни за борбу.⁴² Отуда сматрамо да је термин *убоги људи* могао бити искоришћен у *Жичкој повељи* управо у том смислу, пре него да означи њихов лош економски положај.⁴³

Налази мачева са подручја средњовековне Србије који се могу датирати у период XII–XIII века указују на то да је овај тип оружја у то доба добијао све више на значају.⁴⁴ Међу њима посебно место заузима веома посебан двосекли мач пронађен на локалитету Пирлитор на планини Дурмитор. Сходно његовој украшености претпоставља се да је припадао некој веома угледној личности.⁴⁵ Да су српски властелини ратовали на коњу потврђује, чини се, и налаз гвоздене мамузе у гробу

³⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 120; С. Бојанин, *Брачне одредбе Жичке повеље између црквеног и народног концепта брака*, Византијски свет на Балкану II, ур. Б. Крسمановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 431, 434–435.

³⁸ *Исто*, 118; Р. Михаљчић, *Војнички закон*, 53, протумачио је ову одредбу као доказ за суштинско разликовање властеле и војника.

³⁹ *Лексикон српског средњег века*, 88 (Р. Михаљчић); Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, 22; М. Ивановић, *Развитак војне службе*, 42.

⁴⁰ Н. Радојчић, *Властел у Закону градском*, 8–11; Р. Михаљчић, *Војнички закон*, 56.

⁴¹ С. Новаковић, *Стара српска војска. Историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави”*, Београд 1893, 60–61.

⁴² G. Duby, *Tri reda ili imaginarij feudalizma*, Zagreb 2007, 114–116, нагласио је да реч сиромашни у ово време нема економску конотацију у социјалном речнику.

⁴³ С. Новаковић, *Стара српска војска*, 60–61, мислио је да убоги због лошег материјалног стања нису могли вршити војну службу.

⁴⁴ М. Aleksić, *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*, Belgrade 2007, 165, 168, 171–172.

⁴⁵ М. Алексић, *Репрезентативни налаз мача из 12. века са Пирлитора*, Стефан Немања и Топлица, ур. Д. Бојовић, Ниш 2011, 109–117.

требињског жупана Грда која је на спољашњим странама била превучена танким слојем злата.⁴⁶ Претпоставља се да је он идентична личност са Грдешом кога су 1150. заробили Византинци у бици на Тари.⁴⁷ Колико је била важна коњаничка опрема сведочи сам Стефан Немањић у *Житију Светог Симеона*. Описујући свој сусрет са угарским краљем Андријом II (1205–1235), српски владар је међу поклонима које је добио од њега истакао коње који су били, како се каже, „**вбложени и оутворени златними врьздлми**“.⁴⁸ Скренута је, са правом, пажња на то да израз *обложени* може сугерисати да су коњи били оклопљени.⁴⁹

Набавка описане ратничке опреме изискивала је, несумњиво, знатна финансијска средства.⁵⁰ Процес формирања војничког сталежа је зато, чини се, ишао упоредо са стварањем зависног сељачког слоја. Хиландарска повеља монаха Симеона (Стефана Немање) из 1198. године пружа, по нама, потврду за такво гледиште. На крају њеног текста назначено је да се манастирским људима и Власима забрањује да одлазе на имања великог жупана или било кога другог. Истоветан пропис важио је и за кретање у супротном смеру.⁵¹ Оваква одредба показује да је у српској држави крајем XII века далеко одмакао процес везивања зависних сељака за земљиште у поседу владара, цркве или властеле.⁵² Сходно томе, вероватна је претпоставка да се у ово време у основим контурама формира и баштина као вид земљопоседа, мада се сам термин не појављује у тадашњим актима.⁵³ Сасвим поуздане закључке о баштинама можемо донети тек за XIV век, посебно на основу прописа из *Душановог законика*. Због велике временске дистанце између овог

⁴⁶ P. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, Glasnik Zemaljskog muzeja XVII. Arheologija (1962) 173–174.

⁴⁷ *Византијски извори за историју народа Југославије*, IV, ур. Г. Острогорски, Ф. Баришић, Београд 1971, 33, нап. 63; Ђ. Сп. Радојичић, *Кинамов Говрдџеш*, ЗРВИ 8–1 (1963) 255–258; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, IV, Београд 1923, 1, бр. 5985; P. Anđelić, *Mamuza trebinjskog župana Grda*, 174–175.

⁴⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрани дела*, 104–105.

⁴⁹ G. Škrivanić, *Prilog za proučavanje srednjovekovne konjske opreme*, Vesnik Vojnog muzeja 4 (1957) 302–303.

⁵⁰ G. Škrivanić, *Organizacija srednjovekovne vojske u Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, VIG 1 (1967) 143.

⁵¹ В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, Београд 1928, 3.

⁵² С. Шаркић, *Правни положај властеле*, 8; С. Шаркић, *Правни положај меропаха у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–2 (2010) 25.

⁵³ Први помен овог термина у документима могао би се ставити у 1252, када се среће у повељи Стефана Вукановића за манастир Морачу. Неволја лежи у чињеници да је документ данас сачуван само у виду преписа на зиду Цркве Светог Николе. Видети: В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 191–192.

правног споменика и времена владавине Стефана Првовенчаног овде нећемо детаљно разматрати његове регулативе о баштинама. Поменућемо само да је у њима очита веза између баштина и вршења војне службе.⁵⁴ Сачуване повеље Стефана Првовенчаног не дају нам ни довољно података о институцији имунитета у српској држави првих деценија XIII века. Да се уочити да је манастир Жича имао релативно широк судски имунитет, мада ни он није био до краја дефинисан.⁵⁵ Прилично уопштено, краљ Стефан је након 1217. године,⁵⁶ дефинисао права имунитетна римокатоличког манастира Свете Богородице на острву Мљету.⁵⁷ Услед тога је немогуће одредити какве су имунитете уживали властeosки поседи у доба Стефаног Првовенчаног. Паралеле се тешко могу извучити с обзиром на то да је Жича била седиште архиепископије, док је мљетски манастир практично имао властелинство које је обухватало читаво острво,⁵⁸ које се налазило практично на крајњим границама српске државне територије. Услед тога нам евентуалне судске компетенције властеле остају недовољно познате. Због већ поменуте чињенице да су прописи *Закона градског* преузети из *Прохирона* сматрамо да не треба ближе анализирати одредбе о судским и управним надлежностима властеле и кнезова.⁵⁹

Поред вршења војне службе, српска властела је имала обавезу и право да саветује владара,⁶⁰ што се већ може уочити за период краја XII и почетка XIII века. Треба рећи да је исту обавезу имало и племство у другим средњовековним државама. Уједно је и владар имао обавезу да се саветује са племством.⁶¹ Најпре се та улога властеле читава кроз

⁵⁴ Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010, 83, 164; И. Божић, *Коњ добри и оружје* (уз 48. члан Душановог законика), Зборник МС за друштвене науке 13–14 (1956) 86–87, 90.

⁵⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 116, 118, 120; М. Ивановић, *Развој институције имунитета у српској средњовековној држави до краја владавине краља Милутина*, ИЧ 66 (2017) 53–56.

⁵⁶ За датирање документа видети: В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 107–108.

⁵⁷ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 109; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 128.

⁵⁸ В. Мошин, С. Ћирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 109.

⁵⁹ За те прописе видети: Н. Дучић, *Закон градски*, 252, 255, 260–261, 338.

⁶⁰ С. Шаркић, *Правни положај властеле*, 12–14; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, 35.

⁶¹ М. Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001, 220, 279, 283, 308, 315, 323, 393; G. Althoff, *(Royal) Favor: A Central concept in Early medieval Hierarchical Relations*, *Ordering Medieval Society. Perspectives on Intellectual and Practical Modes of Shaping Social Relations*, ed. B. Jussen, Philadelphia, 2000, 252; M. C. Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London–New York, 2000, 39, 159, 171, 176.

учествовање на државним саборима. Управо на једном таквом окупљању Стефан Немањић је преузео власт од свог оца, о чему су поред њега сведочанство оставили и његов брат Сава, те Доментијан и Теодосије. Према Савиним речима, када је решио да напусти престо, Стефан Немања је сазвао своју децу, те све изабране бољаре, мале и велике.⁶² Његов брат је као учеснике сабора навео Немањину супругу и синове, епископа Калиника, те „**пристаџника дѣлоумь и кнезе земљи свок иже нады властѣми вокводи же и воины**”.⁶³ Запажамо да је Стефан настојао да на неки начин истакне одређене учеснике скупа, мада је и Сава направио разлику између малих и великих бољара. У наставку ће бити више речи о томе. Окупљање сабора поводом силаска Немање са власти помиње и Доментијан у *Житију Светог Саве*. Учени монах је забележио да је велики жупан окупио мале и велике велможе, десетнике, педесетнике, сатнике и тисућнике.⁶⁴ Млађи Савин хагиограф такође описује овај сабор наводећи да је Стефан Немања сазвао ипате, војводе, тисућнике, сатнике и остале благородне из читаве своје државе.⁶⁵ Своју одлуку да сина Стефана именује за свог наследника Стефан Немања је обзнанио окупљенима, али нема назнаке да су окупљени на било који начин утицали на владареву одлуку. По Савиним речима, присутни су плакали и молили Немању да их не напушта. Потом је он поставио Стефана на престо и том приликом га благословио. На крају скупа је Стефан Немања позвао на мир властелу и његове синове, наглашавајући да треба да имају међу собом правду, те да не заборављају да чине милостињу.⁶⁶ Доментијан само кратко бележи да је окупљене Стефан Немања обдарио и благословио им Стефана као великог жупана.⁶⁷ Након што је дотадашњи владар са епископом благословио сина за самодршца, властела се по Теодосијевим речима поклонила новом великом жупану и пожелела му дуг живот. Уследио је, по истом аутору, пир на коме су властелини даровани од старог и новог владара, сходно свом узрасту.⁶⁸ Циљ оваквих поступака свакако је био да обезбеди верност припадника елитног слоја новом владару. Вероватно је све то било од посебног значаја с обзиром на то да Стефан Немања није оставио престо најстаријем сину Вукану.

⁶² Свети Сава, *Сабрана дела*, 154–155.

⁶³ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 50.

⁶⁴ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 66.

⁶⁵ Теодосије, *Живот Светог Саве*, пр. Ђ. Даничић, Београд 1860, 36.

⁶⁶ Свети Сава, *Сабрана дела*, 156, 158, 162.

⁶⁷ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 66.

⁶⁸ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 38–39.

Неоспорно је да је властела била позвана само да саслуша одлуку владара на коју није могла да утиче.⁶⁹

Искључиво Теодосије даје сведочанство да је одржан сабор поводом крунисања Стефана Немањића за краља. Неопходно је рећи да он погрешно тај чин смешта у време након што је српска црква 1218/1219. године стекла аутокефалност, наводећи да је сам обред крунисања обавио архиепископ Сава.⁷⁰ Подстицај за окупљање сабора, према овом аутору, дао је Сава који је наредио брату да дође са свим великашима и благороднима у Жичу, чија је изградња непосредно пре тога била завршена. Краљ је сазвао, како се каже, ипате и војводе, тисућнике и сатнике, док се архиепископ постарао да се окупе епископи, игумани и сви црквени служитељи. Разлог за сазивање сабора образложио је Сава, истакавши да су многи међу окупљенима начелници и власти, ипати и војводе, мали и велики жупани, те да не приличи да онај који њима влада носи исто достојанство и име као и они. Као аргумент за своју тврдњу, навео је да је он по Божијој вољи постављен за поглавара цркве, због чега је неопходно да се онај који њима влада у Богу украси круном царства. Такве Савине речи су, по Теодосију, сви са радошћу прихватили. Потом је уследило крунисање и миропомазање. Благородни и читав народ су се онда поклонили краљу и пожелели му дуговечност.⁷¹ Запажамо да аутор потенцира да је властела на известан начин одобрила уздизање Стефана Немањића за краља. Тек тиме се, по писцу, он јасно уздигао изнад својих властелина. Доиста, сагласност властеле је била више формалне природе, али је јасно да је она морала бити упућена у уздизање владара на ранг краља. Наравно, морамо бити опрезни при прихватању Теодосијевог описа с обзиром на то да је он писао знатно временски удаљен од времена Стефановог крунисања.

Своје право и обавезу да саветује владара властела је чешће остваривала кроз уже савете и на неформалан начин. Из времена владавине Стефана Првовенчаног немамо директног помена о таквим саветовањима. Писци, међутим, често помињу да је у одређеним ситуацијама властела била уз владара, на чему је посебно инсистирао Теодосије. Када је Симеон одлучио да оде на Свету Гору, он је, по Савиним речима, позвао своје синове који су се састали са свом властелом

---

⁶⁹ Н. Радојчић, *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд 1940, 76, 218.

⁷⁰ И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд 2016, 266, нап. 970.

⁷¹ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 141–143.

и бољарима. Давши им благослов, Симеон је отишао на Свету Гору.⁷² У *Житију Светог Симеона* Доментијан наводи да је велики жупан Стефан Немањић заједно са читавим клиром и бољарима изашао да дочека честицу Часног животворног крста коју му је отац са послао Атоса. Окупљене је Стефан позвао да се поклонe пристиглој реликвији.⁷³ Исти аутор је забележио да је Стефан Симеоновим миром, које му је са Свете Горе послао Сава, помазао себе, децу и читав збор бољара своје државе.⁷⁴ Присуство властеле уз Стефана када му је пристигло очево миро у стакленици послатој од Саве наводи и Теодосије.⁷⁵ Сасвим разумљиво, властела је била уз владара када је Сава почетком 1207. године⁷⁶ донео очеве мошти у Србију. Додуше, њихово присуство помињу само Сава и Теодосије. Први је забележио да су Стефан и Вукан, сазнавши да је он са моштима њиховог оца стигао у Хвосно, сакупили епископе и јереје, игумане са многим монасима и бољаре, те преузели Симеоново тело.⁷⁷ Код Теодосија је опис нешто другачији и детаљнији. Чувши да Сава стиже, Стефан је кренуо са епископом, клиром и многим благороднима и сачекао брата на граници са грчком земљом. Напоменуо је да су властелини били са Стефаном када је почело да истиче миро. Према истом аутору, они су плакали када су видели да миро извире и из фреске на зиду, а узимали су га да освештају своје домове. Сава се у свом говору обратио брату и њима, након чега су му се они заједно поклонили.⁷⁸ Да се Сава обратио бољарима наводи и Доментијан у Симеоновом житију, али он није забележио њихово присуство при дочеку моштију.⁷⁹ По Теодосијевим речима, велики жупан се заједно са благороднима обрадовао кад су чули да ће Сава остати након што је пренео очеве мошти.⁸⁰ Након Стрезове смрти Сава се, по истом писцу, обратио свом брату и његовим војводама објаснивши како им је Бог помогао.⁸¹ Потом када је Сава решио да оде из српске државе, брат

⁷² Свети Сава, *Сабрана дела*, 168.

⁷³ Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 65–68; М. Живојиновић, *Историја Хиландара*, I, *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*. Београд 1998, 65.

⁷⁴ Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 92–93.

⁷⁵ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 84.

⁷⁶ За дагирање видети: Љ. Максимовић, *О години преноса Немањиних моштију у Србију*, ЗРВИ 24/25 (1986) 440–442.

⁷⁷ Свети Сава, *Сабрана дела*, 186.

⁷⁸ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 87–89, 92.

⁷⁹ Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 107.

⁸⁰ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 93–94.

⁸¹ *Исто*, 113–114; Р. Радић, *Свети Сава и смрт обласног господара Стреза*, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. С. Ћирковић, Београд 1998, 57–58.

је са свим благороднима покушао да га задржи, а онда су га испратили до границе.⁸² Како Доментијан, тако и Теодосије напомиње да је властела била уз Стефана када је он био болестан у време када је Сава дошао у Србију након што је постао архиепископ.⁸³ У време након Стефановог крунисања Теодосије смешта Савин „Чин обновљења свете истините вере православне” из 1221, који је одржан у Жичи.⁸⁴ Током службе, заједно са краљем Стефаном је и његова властела исповедила истиниту веру.⁸⁵ Сматрамо да је сасвим вероватно учешће властеле у свим наведеним догађајима, без обзира на то што је податке о њима углавном оставио Теодосије, који је знатно временски удаљен од догађаја које описује. Може се, међутим, рећи да је он можда управо због те дистанце боље од ранијих аутора схватао важност властеоског слоја у српској држави.

Поред већ поменутих подвојености на властелу и војнике, у изворима се могу приметити и одређене титуле за поједине представнике овог слоја. Важне вести о томе оставио је сам Стефан Немањић. Према његовим речима, када је Стефан Немања сазнао за Растков нестанак, послао је у све своје крајеве славне велможе и кнезове да га потраже.⁸⁶ Поводом истог догађаја, кнезове помиње и Доментијан у житију посвећеном Симеону.⁸⁷ Међу учесницама сабора на коме се Стефан Немања одрекао престола, његов син Стефан навео је и „кнезове земље своје који управљаху”.⁸⁸ Монах Симеон је, по Доментијану, у писму свом наследнику престола, а поводом слања честице Часног животворног крста, записао да та реликвија има бити и оштро копље његовим кнезовима и штит вере његовим војницима.⁸⁹ Наведени подаци недвосмислено указују на то да су кнезови имали велики значај међу властелом. Да је титула кнеза била високо у хијерархији најбоље се види на основу чињенице да су је носили представници владајуће династије. Као кнезови наводе се Мирослав и Страцимир, браћа Стефана Немање, у уговору који су заједно склопили

⁸² Теодосије, *Живот Светог Саве*, 116–117.

⁸³ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 212–215; Према Теодосију, они су изашли до грчке границе да дочекају Саву: Теодосије, *Живот Светог Саве*, 136.

⁸⁴ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 144–151; А. Јефтић, *Из богословља Светог Саве. Жичка беседа Светог Саве о правој вери*, Свети Сава – Споменица поводом осамстогодишњице рођења, 1175–1975, Београд 1977, 133–140, 144–153, 157–180; *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 323 (Д. Богдановић).

⁸⁵ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 149–150.

⁸⁶ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 48; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, ЗРВИ 41 (2004) 296.

⁸⁷ Доментијан, *Живот Светог Симеуна и Светог Саве*, 27.

⁸⁸ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 50–51.

⁸⁹ Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 65–66.

септембра 1186. са Дубровником.⁹⁰ Са том титулом појављује се Мирослав и 1190. у уговору са истим градом.⁹¹ Мирослављев син Андреј је, како сведоче његови документи, носио титулу великог кнеза.⁹² Са истом титулом јавља се и Петар⁹³ који је, чини се, пре Андреја владао Хумом, а за кога није уопште сигурно да је припадао Мирослављевој лози.⁹⁴ Најзад, и Стефанов брат Вукан носио је титулу великог кнеза. Ово звање је, по Савиним речима, добио од свог оца на сабору на коме је његов брат Стефан именован за наследника на великожупанском престолу.⁹⁵ Сходно сачуваном натпису на Цркви Светог Луке у Котору, већ је 1195. управљао Дукљом, Травунијом, Топлицом и Хвосном.⁹⁶ Један студенички натпис из 1208/1209. године такође Вукана наводи са том титулом.⁹⁷ Ту титулу приписују му и Теодосије,⁹⁸ као и његов син Стефан у ктиторском натпису у цркви манастира Морача.⁹⁹ Кнежевску титулу имао је и Вуканов наследник Ђорђе.¹⁰⁰ Били су то земаљски кнезови или удеони кнежеви, како се још називају у историографији.¹⁰¹ Они су имали и властелу која је њима била непосредно подређена. Тако је кнез Андреј у повељама које је издао Дубровчанима¹⁰² наглашавао да се дубровачком кнезу, властели

⁹⁰ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 46, 48.

⁹¹ И. Равић, *Уговор кнеза Мирослава и Дубровчана*, ССА 11 (2012) 13, 15.

⁹² И. Равић, *Две повеље кнеза Андреја Дубровчанима*, ССА 12 (2013) 11, 13, 16.

⁹³ Љ. Ковачевић, *Запон хумског кнеза Петра*, *Старинар* I (1884) 111.

⁹⁴ Н. Порчић, *Прилог историографским портретима хумског кнеза Мирослава и његових потомака*, *Споменица др Тибора Живковића*, ур. И. Цвијановић, Београд 2016, 212–214.

⁹⁵ Свети Сава, *Сабрана дела*, 158–159; Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018, 18.

⁹⁶ *Писци средњовековног латинитета*, пр. Д. Синдик, Г. Томовић, Цетиње 1996, 160–161; Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, 16–17.

⁹⁷ Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, *Натписи историјске садржине у зидном сликарству*, том 1, *XII–XIII век*, Београд 2015, 36, 37, 43–44; *Историја српског народа*, I, 277 (В. Ј. Ђурић); Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, 38–39.

⁹⁸ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 79, 97.

⁹⁹ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 43.

¹⁰⁰ Ј. Шафарик, *Србскиј љтописацъ изъ почетка XVI-гъ столѣтїя*, *Гласник ДСС V* (1853) 48; М. Динић, *Три повеље из исписа Ивана Лучића*, *Зборник Филозофског факултета*, Београд III (1955) 71; Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 69; Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, Београд 2017, 161; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 305–306; Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, 44–48.

¹⁰¹ М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 297–307.

¹⁰² Прва се ставља у широк распон између 1215. и 1234. а друга у период од 1247. до 1249. године. За датирање аката видети: И. Равић, *Две повеље Хумског кнеза Андреја*, 14–15.

и Општини куне својом властелом.¹⁰³ На крају друге повеље наведена су и по имену 23 хумска властелина која су се заклела.¹⁰⁴ Овај податак нам такође сведочи да су и бочни чланови династије Немањић могли имати властелу која је њима у првом реду била подређена. Остаје нејасно да ли је и у којој мери та властела била зависна од врховног владара и од кога је добила своје поседе. Судећи по прилично самосталном понашању Мирослављевих наследника,¹⁰⁵ питање је да ли су имали икаквих веза са великим жупаном, односно краљем Стефаном Првовенчаним.

Поред ових било је, чини се, и кнезова који нису управљали тако великим територијама. Подаци о томе доиста потичу тек из времена владавине краља Уроша I (1243–1276), али вреди укратко скренути пажњу на њих. Облашћу Крајине на самом западу српске државе средином XIII века управљао је кнез Ђура Качић.¹⁰⁶ Сачувани документи сведоче да је извесни кнез Чрномир свакако у периоду од 1252. до 1254. управљао Конавлима.¹⁰⁷ Како је већ речено, титула кнеза се појављује и у *Закону градском Савиног Номоканона*. Чини нам се да је у тексту овог правног споменика употребљавана у примерима где је требало да означи управника одређене области.¹⁰⁸ Треба, међутим, рећи да се у том смислу појављује и реч властел,¹⁰⁹ тако да се шири закључци не могу извући. Далеко теже је одговорити на питање ко су *приставници делом* који се у Стефановом списку учесника сабора наводе чак пре кнезова. По мишљењу Теодора Таранвоског, реч је само, као и у случају кнезова, другом називу за племство.¹¹⁰ Такво објашњење, како је већ примећено, свакако је непотпуно и уопштено.¹¹¹ Са наше стране, може само скренути пажњу на то да су по аналогiji са кнезовима то били властелини који

¹⁰³ У другој је пре властеле поменуо и синове: И. Равић, *Две повеље Хумског кнеза Андреја*, 11, 13.

¹⁰⁴ *Исто*, 13, 16.

¹⁰⁵ Више о томе: С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 51–54; Н. Порчић, *Прилог историографским портретима*, 212.

¹⁰⁶ Више о њему: Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, 289–290; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 307–308; С. Ћирковић, *Народ Качића Јована Кинама*, ЗРВИ 32 (1993) 24–26.

¹⁰⁷ Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама: доба Немањића*, 288–289; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 1–1, Београд–Сремски Карловци 1929, 23–24; М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 309–310.

¹⁰⁸ Н. Дучић, *Закон градски*, 338, 374, 378, 385, 398, 402, 408; Н. Радојчић, *Властел у Закону градском*, 10.

¹⁰⁹ Н. Дучић, *Закон градски*, 252, 255, 261, 398.

¹¹⁰ Т. Тарановски, *Историја српског права*, 184.

¹¹¹ М. Благојевић, *Велики кнез и земаљски кнез*, 294.

су управљали одређеним деловима територије. Начелно би се могло претпоставити да је реч о жупанима. Присетимо се да је, по Теодосију, Сава као учесник сабора поводом крунисања свог брата за краља поменуо мале и велике жупане.¹¹² Жупанску титулу носили су, такође, чланови владајуће династије. Зна се да ју је носио Првослав, син најстаријег Немањиног брата,¹¹³ Вуканов најмлађи син Димитрије,¹¹⁴ као и Богдан и Радослав, синови хумског кнеза Андреја.¹¹⁵ Да је било жупана и ван владајуће династије да се наслутити на основу помена жупана Невдала који је био изасланик Стефана Немање и његове браће 1186. приликом склапања њиховог уговора са Дубровником.¹¹⁶ Из ранијег раздобља познат је већ раније поменути требињски жупан Грд. Исту титулу носио је његов брат Радомир.¹¹⁷

На крају списка учесника сабора из 1196. Стефан Немањић је поменуо војводе и војнике. Сам назив војвода указује на то да су они били заповедници војних јединица.¹¹⁸ Доментијан у свом *Житију Светог Саве* бележи да је Сава војводи војника које је послао његов отац да га траже показао да се постригао и позвао их да не узнемиравају монахе.¹¹⁹ И Теодосије је заповедника потере за Савом означио као војводу.¹²⁰ Исти писац наводи војводе међу онима које је Симеон сазвао поводом сабора на коме је предао власт сину Стефану.¹²¹ Пишући о томе како се велики жупан Стефан Немањић спремао да крене против Стреза, Теодосије је саопштио како је Сава од тога одвраћао брата и његове главне војводе,

¹¹² Теодосије, *Живот Светог Саве*, 142.

¹¹³ Срећемо ту титулу на његовом надгробном натпису у Цркви Светог Георгија у Будимљи чији је био ктитор: Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, I, Београд 1902, 5, 6; С. Пириватрић, *О Стефану Првославу, ктитору цркве Св. Георгија у Будимљи, Турђеви ступови и Будимљанска епархија*, ур. Б. Тодић, М. Радујко, Беране–Београд 2011, 53–66.

¹¹⁴ Г. Чremoшник, *Канцеларијски и нотарски списи*, 65–66, 76; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА II (1892) 21–22; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 40, Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, 65–74.

¹¹⁵ И. Равић, *Две повеље Хумског кнеза Андреја*, 13, 17; Н. Порчић, *Документи српских средњовековних владара*, 138, 153, 156–158; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, 33, 52–54, 110–111, 114, 116, 127, 144, 209, 278.

¹¹⁶ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, *Зборник средњовековних ћириличких повеља*, 46; М. Благојевић, *Државна управа*, 39, нап. 7.

¹¹⁷ Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, 34; Р. Anđelić, *Матрица требињског жупана Grda*, 173–174.

¹¹⁸ *Лексикон српског средњег века*, 95 (Р. Михаљчић, А. Веселиновић).

¹¹⁹ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 16, 18–19.

¹²⁰ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 12.

¹²¹ *Исто*, 36.

говорећи да ће он отићи код бугарског великаша.¹²² По Стрезовој смрти Сава је дошао брату и сазвао све његове начелне војводе, објаснивши им како им је Бог помогао.¹²³ Како је већ поменуто, војводе је Теодосије навео и као учеснике сабора на коме је Стефан крунисан за краља.¹²⁴ Као заповедник војске, војвода се појављује и у једној одредби *Закона градског*.¹²⁵ Из времена владавине Стефана Првовенчаног није нам познат ниједан војвода по имену. Током војних акција њихов положај је, несумњиво, био изузетно значајан, али се не може закључити која је им је била сфера утицаја у мирнодопским условима.

Као учеснике сабора на којем је Стефан Немања 1196. године решио да остави престо сину, Доментијан је у оба своја дела, након уопштеног помена властеле, навео десетнике, педесетнике, сатнике и тисућнике.¹²⁶ Тисућнике и сатнике као присутне на истом сабору помиње и Теодосије.¹²⁷ Такође их је споменуо као учеснике сабора на коме је Стефан крунисан за краља.¹²⁸ Од свих поменутих звања једино се сатник среће и у другим изворима.¹²⁹ Познато је да се у Котору 1186. налазио сатник Стефана Немање – Јура.¹³⁰ Отуда се, чини се оправдано, сматра да су остала звања која је требало да означе заповеднике јединица са десет, педесет и хиљаду војника литерарна позајмљеница из Библије пре него стварни одраз војне организације у српској држави XII и XIII века.¹³¹ Додајмо да је декадни систем као начин организовања постојао у римској и византијској војсци.¹³²

Коначно, Теодосије као учеснике сабора из 1196. и оног на коме се Стефан Немањић крунисао за краља на првом месту наводи *ипате*.¹³³ Други извори, међутим, не потврђују да је ово византијско звање постојало у Србији. Реч је, иначе, о грчкој речи за термин конзул. Сматра

---

¹²² Исто, 109.

¹²³ Исто, 113.

¹²⁴ Исто, 141.

¹²⁵ Н. Дучић, *Закон градски*, 414.

¹²⁶ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 66–67; Доментијан, *Живот Светог Симеуна*, 28.

¹²⁷ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 36.

¹²⁸ Исто, 141.

¹²⁹ *Лексикон српског средњег века*, 732 (Ђ. Бубало).

¹³⁰ А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926, 2; М. Благојевић, *Државна управа*, 16; *Лексикон српског средњег века*, 650 (С. Мишић).

¹³¹ *Лексикон српског средњег века*, 732 (Ђ. Бубало).

¹³² Исто.

¹³³ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 36, 141–142.

се да је у самој Византији ова титула ишчезла након 1111. године.¹³⁴ Имајући то у виду, заиста је мало вероватно да су српски владари крајем XII и XIII века имали у својој служби ипате. Вероватно је и овај термин као и тисућник код Теодосија био литерарни украс.¹³⁵

Мало је података на основу којих бисмо могли закључити колики је био политички утицај српске властеле у време владавине Стефана Првовенчаног. Назнаке о томе дају старац Симеон и Теодосије. Први је у запису из око 1202. на *Вукановом јеванђељу*¹³⁶ истакао да је *самодржавна властела* имала кључну улогу у Вукановој побуни и његовом уздизању на престо.¹³⁷ Према Теодосијевим речима Вукан се пошто је Сава донео Симеонове мошти у Србију, правдао да је брата напао не по својој вољи, већ на наговор и подстрек властеле.¹³⁸ Пошто је он био значајно временски удаљен о збивањима о којима пише можда је сматрао да је сасвим природно да нагласи такву моћ властеле.¹³⁹ Претходно је наведено како је Стефан Немањић поменуо да је и властела имала материјалне користи од освајања његовог оца.¹⁴⁰ Споменули смо и да је Теодосије истакао значај војвода у Стефановој војсци.¹⁴¹ Оскудне информације, чини се, говоре о порасту моћи властеле почетком XIII века, али се на основу њих не могу доносити сигурни закључци.

С обзиром на природу изворне грађе, очекивано је то што једва да има вести које говоре о свакодневном животу припадника властеоског слоја. Лов је свакако био једна од активности коју је властела радо упражњавала. Управо одлазак са својом властелом у лов Сава је, по Теодосију, искористио да се искраде и оде на Свету Гору.¹⁴² Наводно, по истом аутору, родитељу су му доделили део државе на управу како би одлазио од оца

¹³⁴ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 2, ed. A. Kazhdan, New York–Oxford 1991, 963–964 (A. Kazhdan).

¹³⁵ *Лексикон српског средњег века*, 732 (Б. Бубало).

¹³⁶ За датирање записа види: Ђ. Трифуновић, *Запис старца Симеона у Вукановом јеванђељу*, Са светогорских извора, Београд 2004, 73–74.

¹³⁷ Исто, 81–82; С. Марјановић-Душанић, *Запис старца Симеона на „Вукановом“ јеванђељу*, *Старинар* 43–44 (1992–1993) 203, 207; С. Пириватрић, *Манојло I Комнин, „царски сан“ и „самодришци области српског престола“*, *ЗРВИ* 48 (2011) 91.

¹³⁸ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 97.

¹³⁹ Велика улога властеле у вези са насилним променама на српском престолу наглашена је у житијима *Даниловог зборника*: М. Ивановић, *Насилне промене на српском престолу у Даниловом зборнику*, *Средњи век у српској науци, историји књижевности и уметности VIII*, ур. Г. Јовановић, Деспотовац 2017, 114–126.

¹⁴⁰ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 38–39.

¹⁴¹ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 109, 113.

¹⁴² Исто, 9–10; С. Мишић, *Лов у средњовековној Србији*, *ИГ* 1–2 (1995) 59.

и мајке да се весели са велможама.¹⁴³ Како су могле изгледати те забаве такође сведочи Теодосије. Наводећи да се Стефан Немањић понашао као обичан властелин, напомиње да је за трпезом бубњевима и гулама развеселавао своје благородне као што је обичај самодржаца.¹⁴⁴

Расправљајући у уводу о терминима властела и војници, поменули смо већ одређене одредбе повеље на јужном зиду манастира Жича које се тичу брачног законодавства. Вреди назначити да је за властелу и војнике предвиђена казна за ступање у други брак била истоветна оној за раскид првог.¹⁴⁵ Треба рећи да је поменути документом владар настојао да се верницима наметне новозаветни концепт брака. Његов текст сведочи да је, ипак, у свим слојевима снажно био присутан световни и народни концепт брака, који се није заснивао на његовом обавезном чувању и забрани склапања нових.¹⁴⁶

Релативно скромни изворни подаци указују на то да је властеоски слој у време владавине Стефана Првовенчаног већ био формиран. Чини се да је управо та чињеница омогућила јачање српске државе у његово доба, пре свега на војном пољу. Примећује се, такође, да је већ почетком XIII века дошло и до диференцијације унутар властеоског staleжа. Међутим, чини се да властела у ово време још није стекла моћ да пресудно утиче на обликовање владареве политике. Са друге стране, у ово доба је део властеле примарно био подређен другим члановима династије Немањић, због чега они, изгледа, нису били директно зависни од владара.

---

¹⁴³ Теодосије, *Живот Светог Саве*, 5.

¹⁴⁴ *Исто*, 121–122.

¹⁴⁵ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, 118–119; С. Бојанин, *Брачне одредбе Жичке повеље*, 431.

¹⁴⁶ С. Бојанин, *Брачне одредбе Жичке повеље*, 439–440.

Miloš Ivanović

THE NOBILITY DURING THE RULE OF
STEFAN THE FIRST-CROWNED

Summary

The first important data about the nobility in the medieval Serbian state concern the period of rule of Stefan the First-Crowned (1196–1227). The process of its formation ended most probably until the start of the 13th century. It can be clearly concluded that the main duty of the nobility was to discharge military service on horses in favour of the ruler, which set them apart from the rest of the population. It should be noted that *soldiers* (*vojnici*) as a group were separately designated during Stefan's rule, but it is obvious that they, together with the nobility, practically made up a single social order. In addition, the dependent population of the time was already tied to the land, which enabled the nobility to have sufficient revenues to perform their primary duty. The archaeological finds indicate that swords became an important weapon of the Serbian nobility starting from the 12–13th century. The nobility participated in state councils, thereby fulfilling the obligation and right to counsel the ruler. Judging by Teodosije's statement, it was only after his coronation that Stefan Nemanjić set himself apart from the nobility. The most prominent nobles carried the titles of prince (*knez*) and *župan*. The princes of Hum (Chelnum) seemed to have had the nobles directly subordinated to them. It is not reliably known to what extent the elite stratum impacted the direction of ruler's politics at the time. The sources do not provide many data about the everyday life of the nobility, but it is certain that hunting was one of the favourite activities of this layer. It seems that its strengthening was one of the factors underpinning the stability of the Serbian state during the period analysed by the paper.

Keywords: Nobility, king, army, estates, council, prince (*knez*), *župan*, hunting.